

TÜRKİYE'NİN CARİ İŞLEMLER DENGESİ VE YURT DIŞI İŞÇİ TRANSFERLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA: ZAMAN SERİLERİ YAKLAŞIMI 1970-1995

Arş. Gör. Murat KARAÖZ*

ÖZET

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türkiye için 1950-1995 yılları arasındaki cari sistemler açığının nedenlerini özet olarak incelenmektedir. Veriler bu açığın borç ödemeleri ve ticaret dengesi ile ilişkili olduğunu göstermektedir. İkinci bölüm 1971-1995 dönemi için enflasyon ve yurt dışındaki işçi döviz transferleri ilişkisini tahmin etmektedir.

This article includes two parts. Part I briefly examines the causes of current account deficit for Turkey between 1950-1995. Data shows that the causes of current account balance are debt payments and consistent and non-decreasing trade balance. Part II estimates the relationship between inflation and size of the worker's remittances for 1971-1995 time period.

Dış Ticaret Dengesi, Zaman Serileri Yaklaşımı, Enflasyon-Yurtdışı İşçi Döviz Transferleri.

GİRİŞ

Bu çalışmanın birinci bölümünde 1950-1995 döneminde Türkiye'nin, dünyanın geriye kalan kısmıyla olan dış ticaretinin en geniş ölçütü olan, cari işlemler dengesi incelenmiş ve cari işlemlere yıllar boyunca neden olan etkenler ile bu açıkları gideren dengeleyiciler ortaya konmuştur. İkinci bölümde ise cari açığı gidericilerden olan işçi döviz transferlerinin enflasyonla etkileşimi çalışması 1970-1995 verileri ile ekonometrik olarak incelenmiştir.

1. CARİ İŞLEMLER DENGESİ

1.1. Cari İşlemler Dengesinin Belirleyicileri

Cari işlemler dengesi bir ülkenin en geniş dış ödemeler ölçütüdür. Dört ana başlık altında sınıflandırılır.¹ Birinci ana kısım dış ticaret dengesidir ve genel olarak ülkenin mal ihracat ve ithalat rakamlarını gösterir. Dış ticaret açığı ithal edilen mal miktarı ihraç edilen mal miktarını aştığı zaman oluşur. İkinci ana başlık diğer mal ve hizmetler dengesidir. Yabancılara verilen hizmetler ile onlardan alınan aynı tür hizmetlerin farkı bu denge kalemini verir. Turizm ve seyahat, gemi acenteliği hizmetleri ile benzerleri bu sınıfı oluşturur. Üçüncü ana kısmı yurt dışına yapılan faiz ödemeleri ile ve yurt dışından elde edilen faiz gelirlerinin meydana getirdiği net değer oluşturur. Sonuncu ana denge kalemi ise karşılıksız yurtdışından yapılan para transferleridir. Bu kalemler içerisinde Türkiye için en önemli olanı yurtdışından Türk

* Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Anabilim Dalı Öğretim Elemanı.

¹ Halil SEYİDOĞLU, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş Onuncu Baskı, Güzem Ya., 9, İstanbul, 1994, s. 155.

vatandaşlarının gönderdiği dövizlerdir. Cari işlemler açığının olması o miktar kadar dış dünyaya borçlanmamız gerektiği anlamına gelir. Açık miktarı resmi ve özel sektör dış borçlanmaları ile ilgili yıl için dengelenir.

Cari işlemler açığını şu şekilde modelleyebiliriz.² Bir ekonomide özel yatırımlar ve kamu açıklarının toplamı gerekli olan fon miktarını belirler. Ülkede gereken fon miktarı varolana eşit olmayabilir. Bu durum yurt dışı kaynaklarının kullanımını ve kredi alınmasını gündeme getirir. Formel bir şekle getirdiğimizde, bir ülkede t döneminde:

$$\begin{aligned} \text{Kullanıcılar} &= \text{Kaynaklar} \\ Y_t + KA_t &= T_t + NSG_t. \end{aligned} \quad (1)$$

Denklemden: $Y = \text{Özel yatırımlar}$, $KA = \text{Kamu açığı}$,

$T = \text{Özel tasarruflar}$, $NSG = \text{Net sermaye girişini göstermektedirler}$.

Şayet yerli kaynaklar yerli kullanımları karşılayamayacak kadar az olursa, bu durumda dış borçlanma yoluna gidilir. (1) numaralı denklemi yeniden düzenlersek, yıllık yurt dışı kaynak ihtiyacı:

$$NSG_t = Y_t + KA_t - T_t \quad (2)$$

şeklinde yazılabilir. Dahası t yılındaki net sermaye girişi (NSG) o yılki cari hesap açığına (CA) denktir.

$$NSG \equiv CA = Y_t + KA_t - T_t \quad (3)$$

Özel yatırım harcamalarının ve kamu açıklarının yüksek, ve tasarruf eğiliminin düşük olduğu bir ülkede (2) ve (3) numaralı denklemler gözle görülür büyüklükte değerler alırlar.

1.2. Cari İşlemler Dengesi: 1950-1995

Tablo 1, 1950-1995 yılları arasında oluşan cari açık miktarlarını milyon dolar olarak göstermektedir. 1950'lilerden 1970'e kadar açık miktarı sabitken, 1970'li yılların başında dış ticaret açığı hızla artmış, ancak arzu edilen miktarda sermaye girişi olmamış ve dövizle yönelik taleple TL aşırı derecede değerlenmiştir.

Bu nedenle 1970 yılı ortalarında Türk Lirası devalüe edilmiştir. Devalüasyonu sonucunda ihracat ve işçi dövizleri artmış ve 1974 yılında cari işlemler fazlası verilmiştir.³ 1974 yılından itibaren petrol krizinin etkilerini hissettirmeye başlamasıyla birlikte cari açık yaklaşık sekiz kat genişlemiştir.

Tablo 3'te görüleceği gibi 1950-1974 yılları arasında ortalama cari açık 139.68 milyon dolar iken 1975-95 döneminde ortalama açık miktarı 1.399 milyar dolara yükselmiştir.

² Paul R. KRUGMAN, Maurice OBSFELD, *International Economics Theory and Policy*, Fourth Edition, Addison Wesley, New York, 1997, s. 312-313.

³ Ridvan KARLUK, *Türkiye Ekonomisi*, Beta Yayınları, İstanbul, 1996, s. 432.

Tablo 1: Cari Açık: 1950-1995 Dönemi, Milyon \$

Kaynak: Bu tablodaki veriler: **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler** (1950-1995), Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara: 1996, s. 27-44 ve **İktisadi Göstergeler (1923- 1995)**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: 1996, s. 409-445'den derlenmiştir.

Tablo 2: Cari Açıkların Gayri Safi Milli Hasılaya Oranı

Kaynak: DPT, s.27-44 ve DİE, s. 409-445.

Tablo 2'den anlaşılacağı gibi açıkların gayri safi milli hasılaya oranı 1950-1974 döneminde % 1.64 olmuş, 1975-1995 döneminde açık miktarında büyüme olmasına karşın, gayri safi milli hasıladaki denk büyümeler sonucunda bu oranda hemen hiç artış olmamıştır. Hatta 1985'li yıllarla beraber cari açık miktarı toparlanma ve küçülme sürecine girmiştir. 1970'li yıllarda petrol krizinin etkileri ile beraber Türkiye'nin dış ticaret açığında önemli miktarda artışlar gözlenmiştir. Bu nedenle alt zaman dilimi olan 1975-80 döneminde açıkların Gayri Safi Milli Hasılaya oranı % 3.39 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam bu alt dönemi de içeren 1975-1995 arası açıkların gayri safi milli hasılaya oranı olan % 1.7'nin çok üzerindedir. Bu dönemde petrol krizinin etkileri açıkça kendini hissettirmiştir. Açıkların GSMH'ye oranı 1980'li yıllarla beraber yerini çok düşük rakamlara bırakmıştır.

Tablo 3: Cari Hesap Dağılımı: Ortalamalar: 1950-1974 ve 1975-1995 (Milyon \$)

	1950-1975	1976-1995
<i>Cari Hesap</i>	-139.68	-1398.57
<i>Dış Ticaret Dengesi</i>	-307.24	-4841.15
<i>Diğer Mal ve Hizmetler Dengesi</i>	185.6	777.48
<i>Karşılıksız Transferler</i>	350.24	2169.76

Kaynak: DPT, s.27-44 ve DİE, s. 409-445.

1.3. Cari Açıklar Nedenleri ve Gidericileri

1.3.1. Nedenleri

Türkiye'deki kamu açıkları ve net dış ticaretin büyüklüğü cari açıkların ana nedenleridir. 1975-1995 döneminde iç tasarrufların kamu açıklarına oranı ortalama olarak % 50.8'dir. Benzer şekilde özel yatırımların özel tasarruflara oranı ise yine 1975-1995 döneminde % 70.6 olmuştur. Buda (3) numaralı denklemden de anlaşılacağı gibi dış dünyadan ülkeye sermaye girişini artırıcı etki yapmıştır. Geçmiş

yıllarda kullanılan dış kredilerin, 1980'li yıllardan itibaren önemli boyutlara ulaşması ve ilk defa 1979 yılında 1 milyar dolar sınırını aşması, cari denge üzerinde olumsuz etki yaratmıştır.⁴ Bu da kamu açıklarını etkileyen önemli bir kalem olmuştur. İkinci açık nedeni ise ithalatın ihracatı karşılama oranıdır. Bu oran 1975-1995 döneminde % 57.9 olarak gerçekleşmiştir.

1.3.2. Gidericileri

Cari işlemler açığını giderici kalemler açığın kapatılmasında çok önemli rol oynamaktadır. Yıllar boyunca artarak devam eden yurt dışında çalışanların yaptığı transferler ve 1980 sonrası önemi giderek artan Turizm gelirleri ve yurt dışı taşımacılık, müteahhitlik hizmetleri bu kalemlerin en başında yer almaktadır. Ayrıca 1982 yılından buyana büyümeye devam eden faiz gelirleri de son yıllarda önemli bir gelir kalemi olarak gidericiler içerisinde yerini almaya başlamıştır.⁵ Giderici kalemler sayesinde 1975-1995 döneminde Türkiye'nin cari işlemler sorunu hemen hemen ortadan kalkmaktadır.

2. KARŞILIKSIZ İŞÇİ TRANSFERLERİNİN CARİ AÇIK VE ENFLASYONUN FİNANSMANINA KATKISI

2.1. Yıllar Boyunca İşçi Transferleri ve Enflasyonun Finansmanına Katkısı

Yukarıda da belirttiğimiz gibi yurt dışında çalışanların yaptığı transferler ülkemizin en güvenilir cari açık gidericilerindendir ve en eski olanıdır. Bu kalem, 1970 yılından başlayarak hızlı bir artış göstermiş ve Ağustos 1970 devalüasyonundan sonra 1 milyar dolar sınırını aşmıştır. 1980-1988 döneminde ortalama 2 milyar dolarlık işçi dövizü ülkeye girmiştir. 1989-1995 yıllarında resmi girişler ortalama 3 milyar dolar olmuştur. Aslında serbest piyasalarda dikkate alındığında bu miktar çok daha fazladır.⁶

Türk vatandaşlarının ülkeye parasal transferlerinin akrabalık ilişkileri, yatırım, tasarruf gibi nedenleri vardır. Yurtdışındaki çalışan nüfusun zaman içerisinde artmasının da etkisini ihmal etmemek gerekir. Hiç şüphesiz yatırım araçlarında olan çeşitliliğin zamanla artması her yatırımcıyı olduğu gibi yurtdışındaki işçilerin tasarruflarını değerlendirmede de Türkiye'nin cazibesini artırmıştır. Özellikle 1980'li yıllarda başlayıp günümüze kadar gelen finansal reformlar işçi transferlerinin önünü iyice açmıştır. Örneğin işçi transferlerinin 1990'lı yıllarda 3 milyar dolar sınırını aşmasında, Merkez Bankasının altın piyasasını faaliyete geçirmesi ve altın satışlarına başlamasının büyük payı vardır.⁷

Bunların yanı sıra, Tablo 4 bu konuda ilginç bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Tablo, işçilerin parasal transferleri ile enflasyonun bir dönem gecikmeli değeri arasında doğrusal bir ilişki olduğunu göstermektedir. Şöyle ki; enflasyonun artış gösterdiği yıllar boyunca işçi transferleri açık bir artış trendine girmiş, ya da benzer şekilde, enflasyonun düşüş gösterdiği yıllar boyunca da işçi transferleri bir düşüş trendine girmiştir. Buradan, enflasyonist etki ile gelirlerinde düşüşler olan fertlerin,

⁴ KARLUK, s. 432.

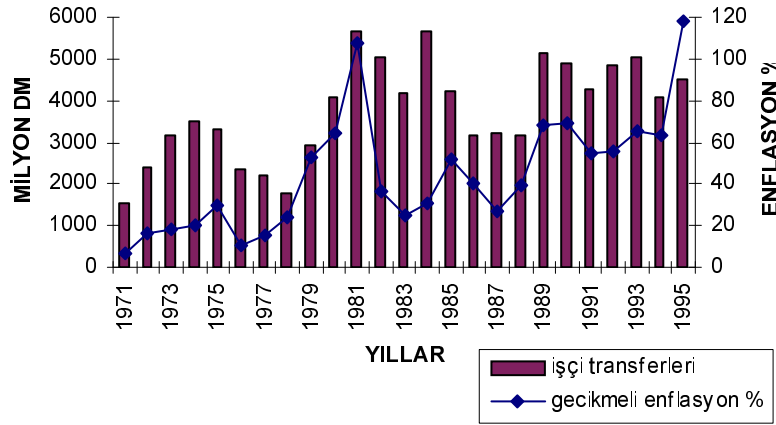
⁵ KARLUK, s. 433.

⁶ KARLUK, s. 433.

⁷ KARLUK, s. 432.

parasal taleplerinde meydana gelen artışların giderilmesinde yurtdışından akrabaları tarafından gönderilen dövizlerin rolü olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da enflasyonun dolaylı olarak yurt dışından karşılıksız para transferlerini artırıcı etki yaptığını ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 4: Yıllar Boyunca İşçi Transferleri ve Enflasyon arasında İlişki

Kaynak: DPT, s.27-44 ve DİE, s. 305-373.

2.2. Model ve Tahmini

Fiyatlar genel seviyesiyle enflasyon arasındaki bu ilişkiyi istatistiki olarak test edebiliriz. Enflasyonun artışının işçi döviz transferlerine olan etkisinin tahminini (4) numaralı denklem ifade etmektedir.

$$\dot{IT} = F(E_{t-1}, t) \quad (4)$$

Denklem tahminleri bize fiyatlar genel seviyesinin bir yıl önceki artışlarının işçi döviz girişini yıl içinde ne kadar etkilediğini verecektir. İşçi döviz girişinin diğer nedenlerinin etkilerini arındırmak amacıyla bir t zaman değişkeni de denkleme eklenmiştir. Ayrıca sabit terimde denklemden dışlanan değişkenlerin etkilerini içerecektir. Bunun denklemden dışlanan değişken sorununa neden olacağı açıktır. Dolayısıyla bu çalışmada işçi dövizlerini etkileyen diğer etkenlerin tahmini üzerinde durulmamış, sadece etkileri t değişkeniyle elimine edilmekle yetinilmiştir⁸. Bunun değişik nedenleri vardır. Örneğin yatırımların cazip hale gelmesi reel faiz oranı değişkeni ile operasyonel hale getirilebilir, ve bunun işçi döviz transferlerine etkisi denklemden tahmin edilebilirdi. Ancak enflasyon haddi ile reel faiz haddi arasındaki ilişki denklemden çoklu bağıntı sorunu oluşturacağından dışarıda tutulması tercih edildi. Daha sonra yapılabilecek çalışmalarda bu konular üzerine de eğilenebilir.

Tablo 5: 1970-1995 Zaman Aralığı için Regresyon Sonuçları

Katsayılar

⁸ Damodar N. GUJARATI, **Basic Econometrics**, Third Edition, McGrawhill Inc., New York, 1995, s. 240.

Değişkenler	1	2	3
Enflasyon (t-1)	19.492 (8.415) (t:2.32)	22.303 (6.03) (t:3.698)	34.89 (8.85)(t:3.94)
Zaman (t)	51.259 (32.405) (t:1.58)	-----	116.303 (62.448) (t:1.86)
Kukla (1982-1995)	-----	955.1 (337.373) (t:2.83)	2155.5 (719.58) (t:2.99)
Sabit	2191.27 (383.87) (t: 5.71)	2249.23 (308.92) (t:7.28)	2529.793 (329.38) (t:7.68)
R	0.72	0.70	0.81
R ²	0.51	0.60	0.66
F	11.68	16.78	13.60

Ayrıca Türkiye'de 1982 yılı ile başlayan yapısal değişikliklerin etkisini de izleyebilmek amacıyla (4) numaralı denkleme 1980 sonrası için sabit kukla değişkeni ekleyerek tahmin edildi. Tablo 5 1970-1995 dönemi için üç ayrı şekilde yapılan EKK tahmin sonuçlarını sunmaktadır. Denklem tahminleri beklenen katsayı tahmin sonuçlarını vermiş ve t testleri % 90 veya % 95 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Örneğin kukla değişken dışlandığı 2 numaralı denklem tahminini ele aldığımızda, enflasyon katsayısı tahmini, enflasyonda % 10'luk bir değişme olduğunda işçi döviz transferlerinde yıllar boyunca ortalama 220 milyon marklık artış meydana geldiğini önermektedir. Diğer değişkenlerde benzer şekilde yorumlanabilir.

2.3. Birim Kök Testi

Geniş anlamda, bir stokastik sürecin ortalama, varyansı ve kovaryansı zaman içerisinde sabitse böyle serilere durağan (stationary) seri denir.⁹ Zaman serileri analizlerinde üstü örtük olarak kullanılan verilerin durağan olduğu varsayılır. Ancak zaman serileri pratikte ise çoğu kez durağan değildir (non-stationary).¹⁰ Bir değişken eğer durağan değilse, bu değişkenin ortalama ve varyansının zaman boyunca sabit olmaması anlamına gelmekte ve bu tür değişkenler kullanılarak yapılan tahminler güvenli olmamaktadır.¹¹

Tablo 6: Değişkenler için Birim Kök Testi

Değişkenler	Dickey-Fuller F istatistiği ¹²
İşçi Transferleri	5.01
Enflasyon	4.51

Yaptığımız tahminlerin güvenilir olup olmadığını ölçmek için enflasyon ve işçi transferleri zaman serilerinin güvenilirliğini ölçmemiz anlamlı olacaktır. Ölçüm için Birim Kök Test uygulamasını işçi transfer gelirleri ve enflasyon değişkenleri için ayrı ayrı yaparız. Yapılan test sonuçları Tablo 6'da özetlenmiştir. Tablo 6'deki hesaplanan

⁹ GUJARATI, s. 713.

¹⁰ Vincent SU, **Economic Fluctuations and Macro Economic Forecasting**, HarperCollins Publishers, New York, 1995, s. 475.

¹¹ Taner BERKSOY, Burak SALTOĞLU, **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No. 1998-58, İstanbul, 1998, s. 100-103.

¹² Dickey-Fuller F kritik tablo değerleri normal F tablo kritik değerlerinden farklıdır. Doğru F kritik değeri için standart F tablo değerleri yerine Dickey-Fuller F tablo değerlerine bakılmalıdır.

Dickey-Fuller F istatistikleri her iki durumda da, $\alpha = 0.05$ 'de, Dickey-Fuller F tablo¹³ kritik değerlerinden küçüktür. Bu da ilgili değişkenlerin durağan olmadığını göstermektedir.

Durağan olmama sorununun denklem tahminini etkileyip etkilemediğini kointegrasyon analizi yaparak inceleyebiliriz. Çünkü tek başlarına durağan olmayan seriler bir araya geldiğinde durağan seriler oluşturabilirler.¹⁴ Kointegrasyon analizi t istatistiği -2.49 çıkmıştır, ve bu değer %5 anlamlılık düzeyinde -1.94 kritik değerinden büyüktür. Dolayısıyla değişkenler birlikte durağandır ve elde edilen tahmin sonuçları güvenilirdir.

SONUÇ

Türkiye'de cari işlemler dengesi açık yaratan kalemleri dış ticaret açığı ve dış borç ödemeleridir. Cari açıkların kapatılmasında turizm ve işçi dövizlerinin büyük önemi vardır. İşçi döviz transferlerindeki artış diğer etkilerin yanı sıra enflasyondaki değişimlerden de etkilenmektedir. Bu çalışmada işçi dövizlerini etkileyen diğer etkenler elimine edilerek enflasyonun etkileri üzerinde durulmuştur. Denklem tahmini olumlu sonuçlar vermiş ve enflasyon artışının bir kısmının yurt dışından gelen dövizlerle giderildiği ortaya çıkmıştır. Böylece direkt olarak fiyatlar genel seviyesindeki artışlardan etkilenmesi mümkün olmayan yurt dışındaki işçilerin dolaylı olarak nasıl etkilendikleri ortaya koyulmuştur.

Teşekkür

Bu çalışmaya verdiği destek ve katkılardan dolayı Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü Öğretim Üyesi Yrd.Doç.Dr. İbrahim GÜNGÖR'e teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

1. BERKSOY T.-SALTOĞLU B., **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri**, İstanbul Ticaret Odası Ya. No 1998-58, İstanbul, 1998.
2. **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995)**, Devlet Planlama Teşkilatı Ya., 1996.
3. GRIFFITHS W. E.-HILL R. C.-JUDGE G. G., **Learning and Practicing Econometrics**, John Wiley & Sons, Inc., New York, 1993.
4. GUJARATI D. N., **Basic Econometrics**, Third Edition, McGrawHill, Inc., New York, 1995.
5. **İstatistik Göstergeler (1923-1995)**, Devlet İstatistik Enstitüsü Ya., Ankara, 1996.
6. KARLUK, R., **Türkiye Ekonomisi**, Beta Ya., İstanbul, 1996.
7. KRUGMAN P.-OPSFELD M., **International Economics Theory and Policy**, Addison-Wesley, New York, 1997.

¹³ W. E. GRIFFITHS, R. C. HILL, G. G. JUDGE, **Learning and Practicing Econometrics**, John Wiley & Sons, Inc., New York, 1993, s. 699.

¹⁴ GUJARATI, s. 726.

8. PARASIZ İ., **1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi Ya., Bursa, 1998.
9. **Quarterly Bulletin**, T.C.M.B., Çeşitli Sayılar.
10. SEYİDOĞLU H., **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş Onuncu Baskı, Güzem Ya., No. 9, İstanbul, 1994.
11. SU V., **Economic Fluctuations and Forecasting**, HarperCollins Publishers, New York, 1996.